

O ljudskih umetnikih v Selški in Poljanski dolini

Janez Dolenc

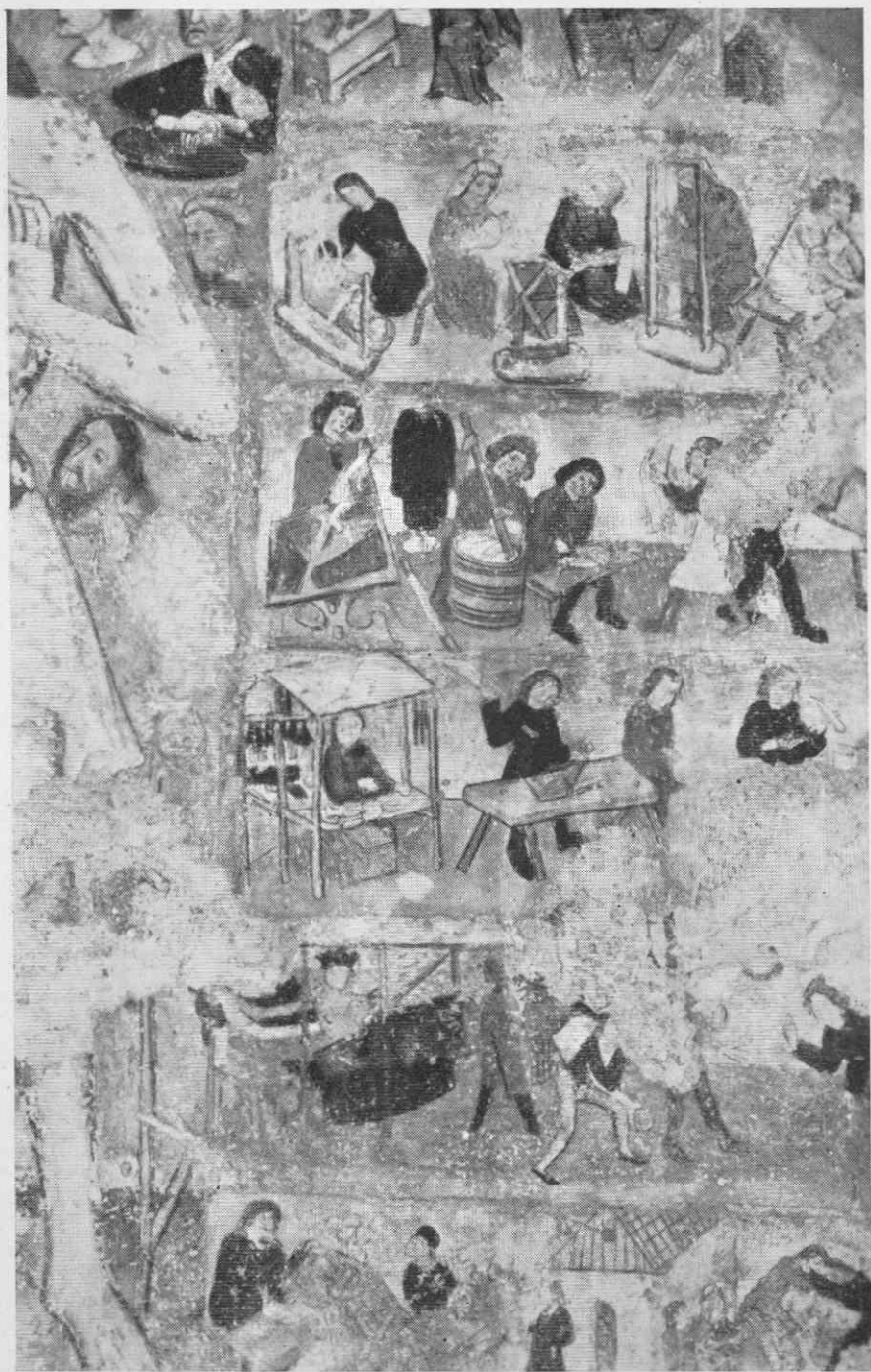
Selško in Poljansko dolino loči gorski hrbet od Ljubnika do Blegoša in različen dialekt prebivalstva. Po obeh dolinah pa tečeta reki, ki se enako imenujeta in se pred izlivom v Savo pri Škofji Loki tudi združita; po obeh so med hudournimi grapami kakor na policah postavljene vasice s trdno zidanimi kmečkimi domovi in lesenimi bajtami kočarjev. Nad vasmi pa stoje starinske cerkvice. Na tem ozemlju se je ljudski čut za lepoto razmahnil posebno v preteklem stoletju, predvsem na področju slikarstva in rezbarstva.

Doslej smo premalo raziskali delo in življenje zlasti manj slovitih, a pogosto pomembnih in zanimivih ljudskih umetnikov, ki se običajno še podpisali niso na svoje izdelke; to so zlasti poslikovalci panjskih končnic. Tu skušam podati oris nekaterih takih umetnikov-samoukov. Ti orisi so zelo nepopolni. Marsikaj je zamujenega in se ne da več dognati, marsikaj bo treba še preveriti in preiskati.

Najbolj zanimiva po plodovitosti in mnogostranosti svojega dela je Marija Pavlič, p. d. Blaževčeva¹ Micka iz Selc. Rodila se je l. 1821 v Selcih št. 42, p. d. pri Podnartovcu, zato so ji nekateri rekli tudi Podnartovčeva Micka. To hišo so kasneje podrli, njen oče pa je kupil hišo in zemljišče »pri Blaževcu« št. 19. Po očetovi smrti je postala Micka lastnica hiše in zemljišča. Edina sestra Anca pa se je prisožila v bajto nad Selcami. V tisti bajti so barvali irhovce. Na zemljišču je Micka redila par koz. Po njeni smrti l. 1891 je kupil hišo in zemljišče kolar Strugarjev Jaka, ki je pa že umrl in zapustil hišo sinu Janezu. Micka je bila majhne, drobne postave, nekoliko je šepala. Bila je dobra ženska, nikomur ni žalega storila — živela je samo svojemu poklicu, slikanju. Poročena ni bila nikoli. Slikala je zlasti panjske končnice, podobe na steklo, delala je tudi bridke martre in zrcala. Poleg tega je skrbela za eno ali dve kozi. Stari Selčani, ki so mi o njej pripovedovali, še pomnijo iz otroških let, ko je z branjarskim vozičkom hodila po vejnike in zelenje za koze. Ker tedaj čez potok ni bilo mostu in je ona še čez ozko brv tam komaj zlezla, so ji voziček prepeljali čez potok otroci. Za plačilo jim je potem lepo prebarvala pipce in igrače, ki so si jih izrezljali.

Slikala je v »hiši«, ki je bila opremljena kakor tedanje manjše kmečke »hiše«. Za vrati v kotu peč, v nasprotnem kotu kmečka miza, ob steni klopi. Ločila se je pa ta »hiša« od drugih po oknih, ki so bila za tedanje čase zelo velika. Na mizi in klopih je imela vse: tam je bilo nastavljenih lončkov za barve, čopičev itd., da ni bilo kam sesti. V sobi ni bilo nikakih polic ali omare za toliko ropotije, vse je bilo razloženo kakor na razstavi. Na klopi je bila skladovnica neposlikanih in že poslikanih končnic. Za mizo v kotu je

¹ V etnografskem poročilu škojeloškega muzeja v Slovenskem etnografu II, str. 126 je napačno navedeno Gašperšičeva Mica. V Selcih je res hiša »pri Gašperčku« št. 1, kjer so se nekdaj pisali Gašperšič, a pri tej hiši ni bilo nikoli slikarske obrti in nobenega slikarja.

Prizori iz srednjeveških obrti — freska Sv. Nedelje v Crngrobu pri Škojji Loki

bila plošča in kamen za ribanje in mletje barv. A kljub navideznemu neredu je bila vsaka stvar na svojem določenem mestu, še celo koščki šip, ki so ostajali pri izdelavi slik na steklo in zrcal, so bili lepo na kupu na klopi.

Delala je sede pri mizi. V drugem kotu je sedel oče, ki ji je pomagal, navadno pa je s svinčeno pločevino vezal okenska stekla. Pri delu je Micka nosila ruto na glavi, pa naočnike na koncu nosu. Nosila je čedno in čisto obleko, še roke je imela kljub svojemu delu vedno čiste. Ko je rabila ploščo, jo je postavila na mizo in je nstrgala ter zmlela potrebno barvo. Zmleto barvo je s tanko ozko trščico dajala v posodice (navadno je rabila kak na pol razbit žganjarski »štamperl«, pokrovček itd.), dolila nekoliko olja, verjetno lanenega. Dobro je premešala in pripravila čopiče. Za končnice je najprej lepo uglajen les prevlekla s temeljno barvo. Potem je s tankim čopičem nanese barvo na črtež podobe na papirju. Ta papir je odtisnila na temeljno barvo, potem pa je jemala najrazličnejše čopiče in barve, katere je mešala med seboj, in izrisala podobo do konca. Imela je cel kup takih papirnatih vzorcev in naročnik si je lahko izbral motive iz te zbirke. Verjetno je na podoben način slikala podobe na steklo,² dasi se Selčani več ne spominjajo. Saj so popolnoma podobni nekateri motivi na steklu in končnici.³

A. Bukovec pa poroča o slikanju končnic (iz katerih virov, ne vem), da je slikala končnice tako na debelo, da je obrise napravila kar s šablono z uporabo suhega okra ali ogle nega prahu. Obrise na šablono je prebodla z buciko, potem pa po šablono tolkla z vrečico z drobljenim ogljem toliko časa, da je prah prodril skozi luknjice na končnico. Micka je napravila na stotine enakih končnic in je hočeš nočeš končno morala seči po šablono. Zato so njene končnice z isto sliko izdelane po enem kopitu — šablono, in na las enake; to sem dognal pri več končnicah. Venidar se stari Selčani⁴ ne spominjajo tega načina kopiranja. K šablono pa je pri zelo velikih naročilih⁵ bila res prisiljena. Njene končnice so romale po obeh dolinah, našle so pot čez hribe v Bohinj in v ves gorenjski kot, šle so na Sorško polje; na trg v Kranju so prihajale potem, ko je prenehala delavnica Šubičev v Poljanah. Imela je tudi stalno zalogo na domu, zlasti v dobi najživahnejšega prometa s končnicami (1870—1890). Njene končnice so našle pot tudi v Ljubljano, kjer jih je imel veliko zalogo svečar in medicar Oroslov Dolenc v Wolfovi

² Dr. Walter Šmid pravi v članku »Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi« v Slovanu IV, 1905/6, str. 172: »Za posamezne podobe so imeli pripravljene papirnate vzorce, obrisane v krepkih konturah, ki so jih namazali s posebno barvo, odtisnili na steklo in obrise izpolnili z oljnato barvo«. M. Gaspari pa pravi v članku »O ljudskih slikah na steklo«, Etnolog XII, 1939, str. 11: »Ljudski slikar je na umito, suho steklo narisal konture z delno modelacijo predmeta negativno po podložni predlogi ali šablono.«

³ Pri kmetu Suhancu v Javorjah v Poljanski dolini so imeli sliko na steklo v hiši in dovž v »volniku« (poljanski naziv za čebelnjak) z motivom sv. treh kraljev. Obe deli sta bili enaki skoro do črte.

⁴ Ti Selčani so: Anton Blaznik, Selca 26, roj. 1877, Micka Blaznik, istotam, roj. 1873, in Anton Hajnrihar p. d. »Kose«, Selca 56, roj. 1860.

⁵ Rajni Suhaneč, čebelar in kmet v Javorjah, je dal poslikati 14 končnic ali dovž z vsemi postajami križevega pota, katere so potem občudovali na enem izmed treh njegovih volnikov.

ulici. Bukovec poroča: »Jeseni, ko so mu čebelarji pripeljali panje v podiranje — včasih jih je bilo na tisoče! — so si izbrali končnice, kupnino pa poravnali pri obračunu za prodano blago. Na ta način je spečal Dolenc kako leto nad 500 končnic. Ni pa pri njih iskal dobička, marveč je hotel le postreči čebelarjem, da so raje k njemu vozili v podiranje kakor h konkurentom.«

Slikala je navadne končnice za 3—5 krajcarjev, »za en zeksar je namalala celo vojsko«.° Čim več oseb ali podob je bilo na sliki, tem dražje je bilo delo. Kasneje je računala tudi do 10 krajcarjev, najbrž zaradi nestalne vrednosti denarja. Kako je imela urejen račun s prekupei, ki so raznašali narejena dela po hišah, ker sama ni mogla hoditi, ni znano. Po navadi pa so kmetje sami prinesli končnice ali »dovži« v slikanje, prav tako steklo za podobe in zrcala.

Istčasno je živel v Selcih drugi slikar-samouk p. d. Babjekov Gašper, po rodu iz Poljanske doline. Slikal je zlasti znamenja, bridke martre, pa tudi končnice. Na eni (ki je pa doslej ni še bilo mogoče izslediti) je upodobil resnični dogodek iz Selc: kako ženske tepo biriča. Tri ženske iz Selc so si dale porezati lase in jih prodale. Za to je zvedel domači birič in jo je ženskam zagodel na ta način, da je v nedeljo pred cerkvijo razglasil, naj si tiste ženske dobro osole juho, da jim bodo drugi lasje hitreje zrasli. Ženske pa so pričakale biriča v lopi pred kovačnico in ga neusmiljeno nabile.

Gašper je bil dosti slabši slikar kakor Micka. Razlika je bila že v tem, ker je bil Gašper od slikanja ves zamazan po rokah in obleki, Micka pa je bila zmerom čista.

Po smrti Blaževčeve Micke je slikal končnice Plnadarjev Tone iz Železnikov, tudi samouk, ki je slikal sobe, delal znamenja in jaslice, na stenah hiš je slikal tudi freske.⁷ Končnice je slikal lepo, brez šablone, a njegove barve še zdaleč niso bile tako trpežne kakor Mickine, pa tudi precej dražji je bil. Slikat je hodil v štero.⁸

V Selcih je živel tudi samouk Janez Janikula (otroci so se pisali Žonkelj), p. d. Matiček. Bil je »tržan«, najdenec iz Trsta. V Leskovici v Poljanski dolini, kjer je bil vzrejen, je rezljal že kot otrok na paši. Kasneje si je nabavil čistilnico za žito (nekak majhen trijer), katerega je na hrbtu prenašal od hiše do hiše in čistil kmetom v pogorju semensko žito. Prihranil si je toliko, da je kupil Matičkovo hišo v Selcih, nato se je v Davči oženil. Mnogo je rezbaril: bridke martre, znamenja. Doma je postavil lep izrezljan oltarček (prav tako tudi Plnadarjev Tone). Na vrata omarice v hišnem zidu je naslikal sv. Petra s ključi v rokah.

V Poljanski dolini je cvetelo slikarstvo in rezbarstvo v znani Šubičevi delavnici v Poljanah. Tu je delal Štefan Šubic, oče obeh slikarjev,

° B. Račič v Jutru št. 304, 1928.

⁷ Njegove freske so pri kmetu Strgarju v Podvrhu in pri kmetu Grosnu v Rovtu. Pri Grosnu bi bil rad poročil najstarejšo domačo hčer, ki ga pa kot slikarjanemaniča ni smela vzeti. Druge pa vzeti ni hotel in je ostal samec.

⁸ Pravil kmet Štibernik v Rovtu, kjer so imeli velik čebelnjak. Pri tem kmetu je dr. Mantuani pred prvo svetovno vojno nakupil več zelo starih končnic.

in njegov brat Janez, ki mu je pomagal, a se je kasneje, ko se je Štefan priženil Pod skalo v Poljane št. 39, preselil v Škofjo Loko. V pogorju je eden Šubicev⁹ slikal panjske končnice v letih 1860—1870. Iz delavnice Šubicevih so prihajale panjske končnice na trg v Kranju, eden izmed njih (verjetno Janez), pa je hodil celo v ljubljansko okolico končnice v štero slikat, kakor je Bukovcu pravil posestnik Krištof iz Šmartnega pri Dobrovi, »da se je skoraj vsako leto pri njih in pri sosednjih čebelarjih oglasil in da je znal stanovitno slikati«. Znano je, da so bratje Štefana Šubica slikali tudi pohišstvo.¹⁰

V gornjem koncu Poljanske doline je slikal končnice, delal znamenja in »martre« Janez Bajt, organist in občinski pisar v Oselici.¹¹ Rodil se je v Jarčji dolini, končal sedmo šolo v Ljubljani, a zaradi pomanjkanja ni mogel nadaljevati šolanja. Slikal je zlasti v letih 1880—1890. Za poslikano dovž je računal 9 krajcarjev.

V Leskovici pod Blegošem se je l. 1805 rodil »podobar in malar« Luka Čeferin, o katerem pravi Fr. Malavašič v Novicah 1859, str. 75, da »njegova prva malarska poskušnja je bila na bčelarskih panjevih«. Umril je 16. decembra 1859.

Vsi ti ljudski umetniki so bili samouki, ki so sicer podedovali svoj talent, svoje znanje in celo slikarsko in rezbarsko orodje od svojih nadarjenih prednikov, a so z lastno vztrajnostjo in pridnostjo prispevali velik delež k naši kulturi. Njihova umetnost je, kakor pravi Boris Orel v članku »Naše panjske končnice«,¹² zaradi posebnih razmer nastala in se razvila, pa je naposled v spremenjenih razmerah tudi propadla. To je usoda naše ljudske umetnosti v preteklosti.

⁹ V Spodnji Zetini pri kmetu Andrejaču sta dve končnici, označeni z začetnicama IS in letnico 1865. Sta precej okorno naslikani in se ne ve, ali je to naslikal Štefanov brat Janez ali pa njegov takrat petnajsetni nečak Janez, kasnejši slikar, kajti Mesesnel poroča v svoji monografiji o Janezu in Juriju Šubicu, da so otroci Štefana (najstarejši Janez), zgodaj pomagali očetu pri delu; ohranjena je celo risba šestletnega Janeza, ki že kaže njegovo veliko nadarjenost.

¹⁰ Albert Sič, Narodni okrasji na orodju in pohištvu, Ljubljana 1923.

¹¹ Pravil kmet Kodeljavec na Trebiji v Poljanski dolini, star 79 let, ki je v mladih letih čebelaril in je dajal slikati končnice temu slikarju.

¹² »Likovni svet«, Ljubljana 1951, str. 121.

Résumé

LES ARTISTES PEINTRES POPULAIRES DANS LES VALLÉES DE SELCE ET DE POLJANE

L'auteur traite de la vie et de l'oeuvre de certains artistes peintres populaires des vallées de Selce et de Poljane en Haute Carniole.

Ces artistes — pour la plupart du 19e siècle — ont peint surtout les devants de ruches, les tableaux sur verre et les croix commémoratives. C'étaient des autodidactes dont l'art avait prospéré grâce aux circonstances favorables de ces temps-là, et dé péri plus tard par suite du changement des conditions.